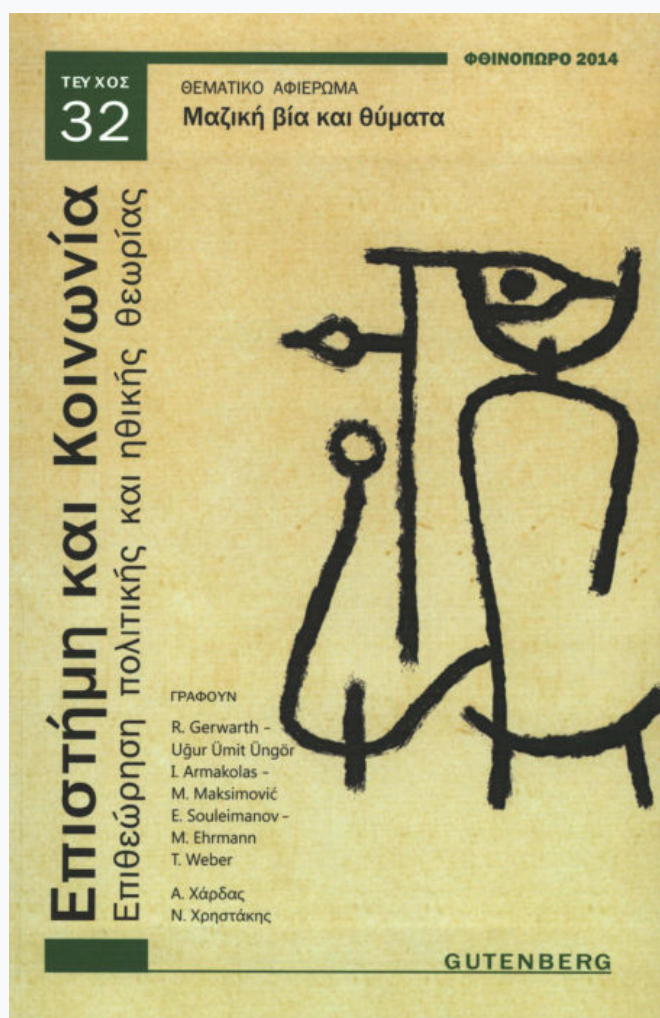

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 32 (2014)

Μαζική βία και θύματα

Η αναγνώριση της Αρμένικης γενοκτονίας και η πολιτικοποίηση της

Emil Souleimanou, Maya Ehrmann

doi: [10.12681/sas.565](https://doi.org/10.12681/sas.565)

Copyright © 2015, Emil Souleimanou, Maya Ehrmann

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Souleimanou, E., & Ehrmann, M. (2015). Η αναγνώριση της Αρμένικης γενοκτονίας και η πολιτικοποίηση της. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 32, 95–120. <https://doi.org/10.12681/sas.565>

*Emil Souleimanov**

*Maya Ehrmann***

Η ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ
ΤΗΣ ΑΡΜΕΝΙΚΗΣ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ¹

Το άρθρο ερευνά το πολιτικό σκεπτικό πίσω από την αναγνώριση ή μη αναγνώριση ως γενοκτονία των γεγονότων του 1915 στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την επίδραση αυτού του θέματος στις τρέχουσες σχέσεις της Αρμενίας με την Τουρκία καθώς και στις σχέσεις τους με άλλες χώρες. Παρέχει μια σύντομη ιστορική αναδρομή των περιστάσεων που οδήγησαν στη γενοκτονία και των επιπτώσεών της στις δύο χώρες. Αναλύονται κατόπιν οι προσλήψεις των γεγονότων αυτών από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε σχέση με τις προσπάθειες ένταξης της Τουρκίας και τις πιθανές συνέπειες που θα έχει επ' αυτών η μη αναγνώριση. Διερευνά επίσης τις σχετικές εσωτερικές συζητήσεις σε Τουρκία και Αρμενία και επιχειρεί να αναλύσει τους λόγους πίσω από την απορ-

* Αναπληρωτής καθηγητής Ρωσικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Καρόλου, στην Πράγα <souleimanov@fsv.cuni.cz>

** Πτυχιούχος κυβερνητικών, διπλωματικών και στρατηγικών σπουδών του Διαπανεπιστημιακού Κέντρου του Ισραήλ.

1. Η μελέτη αυτή πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος 'P17 Κοινωνικές, Πολιτικές Επιστήμες και ΜΜΕ' της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Καρόλου της Πράγας.

θυμία αναγνώρισης της γενοκτονίας στην πρώτη και την προώθηση της αναγνώρισής της στη δεύτερη. Καταλήγει δε στο συμπέρασμα ότι το ζήτημα της αναγνώρισης —ή της μη αναγνώρισης— της γενοκτονίας έχει από καιρό ξεπεράσει τη σφαίρα της ιστορίας και της ηθικής και επεκτείνεται στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής, διαμορφούμενο από συχνά αντικρουόμενα συμφέροντα των διεθνών παικτών.

ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ τι ορίζεται ως αρμενική γενοκτονία² παραμένει ένα κομβικό πολιτικό ζήτημα, που φέρνει σε αντιπαράθεση την Αρμενία, μια μετασοβιετική δημοκρατία στον Νότιο Καύκασο, και την Τουρκία προκαλώντας εντάσεις σε ολόκληρη την περιοχή. Χάρη στις κοινότητες που είναι εγκατεστημένες στην Ευρώπη, ιδιαίτερα την αρμενική διασπορά, το ζήτημα αυτό απασχολεί τον ευρωπαϊκό χώρο παίρνοντας ακόμη περισσότερο επίμαχο χαρακτήρα, καθώς η Τουρκία βρίσκεται σε μια διαδικασία ιδιαίτερα αμφιλεγόμενων ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Πρόσφατα το ζήτημα της αρμενικής γενοκτονίας οδήγησε στο πάγωμα των διπλωματικών σχέσεων της με τη Γαλλία (η οποία μαζί με την Αυστρία είναι τα κράτη-μέλη που διατηρούν τις περισσότερες επιφυλάξεις απέναντι στην προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.): αντίστοιχο πάγωμα υπάρχει και με μια σειρά άλλων χωρών που αναγνώρισαν επίσημα τη γενοκτονία. Πέραν του ότι η Γαλλία είναι παραδοσιακά επιφυλακτική απέναντι στην τουρκική ένταξη, η αρμενική γενοκτονία αποτελεί ένα μόνιμα αμφιλεγόμενο ζήτημα, ιδιαίτερα μετά την επίσημη αναγνώρισή της το 2001, εξαιτίας της μεγάλης αρμενικής (αλλά και τουρκικής) διασποράς στη χώρα. Επιπλέον, στις 23 Ιανουαρίου 2012 τα μέλη της γαλλικής Εθνοσυνέλευσης υπερψήφισαν νόμο (ο οποίος αναπέμφθηκε από το Γαλλικό Συνταγματικό Συμβούλιο στα τέλη Φεβρουαρίου)

2. Χρησιμοποιούμε τους όρους 'αρμενική γενοκτονία' και 'σφαγές των Αρμενίων' του 1915-1916. Παρόλα αυτά δεν είναι στις προθέσεις μας να ορίσουμε τα γεγονότα αυτά ως πράξη γενοκτονίας ούτε όμως και το αντίθετο.

σύμφωνα με τον οποίο η άρνηση της αρμενικής γενοκτονίας τιμωρείται με φυλάκιση ενός έτους και πρόστιμο 45.000 ευρώ, πράγμα που βύθισε τις διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών στην αβεβαιότητα, καθώς η Τουρκία απείλησε να επιβάλει κυρώσεις και να διακόψει τους διπλωματικούς και στρατηγικούς της δεσμούς με τη Γαλλία (Chrisafis & Hopkins 2011). Η πρόσφατη αυτή εξέλιξη δείχνει ότι το ζήτημα της αναγνώρισης της γενοκτονίας έχει εδώ και πολύ καιρό υπερβεί το καθαρά ηθικό και ιστορικό πλαίσιο και έχει μεταβληθεί σε ένα εξαιρετικά πολιτικοποιημένο και επίκαιρο ζήτημα, με σημαντικό αντίκτυπο στην περιφερειακή και σε έναν βαθμό ακόμη και στην παγκόσμια πολιτική. Επιπλέον, μολονότι το θέμα έχει ερευνηθεί εξαντλητικά από την ιστορική πλευρά, μέχρι σήμερα δεν υπάρχουν μελέτες σχετικά με τις (γεω)πολιτικές συνέπειες της επίσημης αναγνώρισης (ή μη) των γεγονότων αυτών, τα οποία διαδραματίστηκαν κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο, είτε ως γενοκτονία είτε ως παράπλευρες απώλειες (σφαγές και εκτοπίσεις) του πολέμου.

Στοχεύοντας να συμπληρώσει αυτό το κενό η μελέτη θα εστιάσει στη σύγχρονη πρόσληψη της αρμενικής γενοκτονίας στις εμπλεκόμενες χώρες, ιδιαίτερα στην Ε.Ε., στην Αρμενία και στην Τουρκία, προκειμένου να διερευνήσει τα πολιτικά αίτια πίσω από την επιλογή ορισμένων κρατών να αναγνωρίσουν τα γεγονότα αυτά ως πράξη γενοκτονίας ή την εμμονή άλλων στην άρνησή της. Αρχικά θα προχωρήσουμε σε μια σύντομη επισκόπηση των γεγονότων του 1915 και ακολούθως θα εξετάσουμε τις αντιλήψεις που διαμορφώνονται εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη σημασία της αναγνώρισης ως προϋπόθεσης για τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας. Στη συνέχεια θα εστιάσουμε στον εσωτερικό διάλογο στην Αρμενία και την Τουρκία, με απώτερο στόχο τη διερεύνηση των αιτίων της υποστήριξης του Ερεβάν στην αναγνώριση της γενοκτονίας και της απροθυμίας της Άγκυρας για κάτι τέτοιο, καθώς και τις πολιτικές συνέπειες της αναγνώρισης ή της άρνησης της αρμενικής γενοκτονίας. Ο στόχος μας θα ολοκληρωθεί με την ανάλυση των κατά καιρούς τοποθετήσεων της Αρμενίας και της

Τουρκίας, καθώς και των αιτιών και των επιπτώσεων της αναγνώρισης ή της άρνησης της αρμενικής γενοκτονίας τόσο σε περιφερειακό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Το ιστορικό πλαίσιο της αρμενικής γενοκτονίας

Τα τραγικά γεγονότα τα οποία συχνά μνημονεύονται ως η πρώτη γενοκτονία του 20ού αιώνα έλαβαν χώρα στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1915-1916. Οι ρίζες του προβλήματος βρίσκονται στη σύγκρουση μεταξύ αρμενίων εποίκων³ και κούρδων νομάδων. Οι αρμένιοι αγρότες της ανατολικής Ανατολίας, οι οποίοι υφίσταντο συχνά επιθέσεις από κουρδικές φυλές, που τους ζητούσαν να πληρώσουν φόρο για 'προστασία'⁴ στους κούρδους φυλάρχους, προχώρησαν σε μια σειρά αντικουρδικών εξεγέρσεων στα τέλη του 19ου αιώνα. Έκαναν έκκληση στον Σουλτάνο να απαλλάξει τους χριστιανούς από την κουρδική 'προστασία' και να αναλάβει απευθείας τη διοίκηση της περιοχής. Όμως οι εκκλήσεις τους δεν εισακούστηκαν. Η Κωνσταντινούπολη φοβόταν την επανάληψη του προηγούμενου των Βαλκανίων, όταν οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν παρέμβει στα εσωτερικά του οθωμανικού κράτους προκειμένου να προστατέψουν τους εκεί χριστιανούς. Έτσι αποφάσισε αντ' αυτού να τιμωρήσει τους Αρμένιους ξεκινώντας σφαγές. Λέγεται ότι αυτές τις διέπραξαν κούρδοι άτακτοι, σχεδόν χωρίς καμία επίτηρηση από την κεντρική εξουσία, μαζί με τον οθωμανικό στρατό. Περίπου 250.000 Αρμένιοι⁵ έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια εκείνων των ταραχών την περίοδο 1894-1896.

3. Η ανατολική Τουρκία ή η δυτική Αρμενία μέχρι το 1915 κατοούνταν κυρίως από αρμενικούς πληθυσμούς —περίπου 1.200.000 από το σύνολο των 1.800.000 οθωμανών Αρμενίων (σύμφωνα με άλλες πηγές έφταναν τα 2.100.000).

4. Ως χριστιανοί, οι Αρμένιοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είχαν δικαίωμα να φέρουν όπλα, να ιππεύουν άλογα κ.λπ. κάτι που δεν ίσχυε για τους μουσουλμάνους Κούρδους.

5. Περισσότερα για τις κούρδο-αρμενικές σχέσεις βλ. Suny 1993: 100-106.

Το αποτέλεσμα ήταν η πολιτικοποίηση των αρμενικών αιτημάτων και έτσι η σύγκρουση άρχισε να παίρνει εθνοτικό και εν μέρει θρησκευτικό χαρακτήρα. Από ορισμένους κύκλους —ιδιαίτερα της διασποράς— διατυπώνονταν εκκλήσεις προς τη Ρωσική Αυτοκρατορία για προσάρτηση των εδαφών της Δυτικής Αρμενίας. Η ριζοσπαστική αρμενική διανόηση σταδιακά μετατράπηκε σε αποσχιστικό (ή μάλλον αλυτρωτικό) κίνημα. Γρήγορα το στερεότυπο του ‘κούρδου ληστή’ (που ήταν πολύ κοινό για τους αρμένιους αγρότες της ανατολικής Τουρκίας) έδωσε τη θέση του στην εξαιρετικά πολιτικοποιημένη φιγούρα του ‘τούρκου φονιά’. Έτσι γεννήθηκε το Αρμενικό Ζήτημα στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Ο αρμενο-μουσουλμανικός ανταγωνισμός κορυφώθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν το κυβερνών κόμμα της Τουρκίας διέταξε την οργανωμένη εκτόπιση και σύμφωνα με άλλες πηγές τη σφαγή του αρμενικού πληθυσμού με πρόσχημα την προστασία των ανατολικών συνόρων. Ως αποτέλεσμα σκοτώθηκαν σύμφωνα με τις εκτιμήσεις 800.000 έως 1.500.000 Αρμένιοι (Morgenthau 1918).

Η αρμενική γενοκτονία έθεσε οριστικά τέλος στην πανάρχαιη δυτικοαρμενική πολιτισμική παρουσία στην ανατολική Ανατολία και στη σημαντική αρμενική διασπορά στα αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Προκάλεσε τη μαζική μετανάστευση όσων επέζησαν κυρίως στη Δυτική Ευρώπη, τη Ρωσία και την Αμερική. Οι αρμένιοι πρόσφυγες σχημάτισαν μια νέα διασπορά (διαφορετική από την παραδοσιακή, που αναγόταν στον Μεσαίωνα), με ομάδες πίεσης που αποτελούν ακόμη και σήμερα σημαντικό παράγοντα στη διεθνή πολιτική σκηνή, ιδιαίτερα στη Ρωσία, τη Γαλλία και τις ΗΠΑ.

Η αρμενική διασπορά και η κυβέρνηση του Ερεβάν απαιτούν από τη σημερινή τουρκική κυβέρνηση να αναγνωρίσει την αρμενική γενοκτονία. Το παρελθόν των σφαγών καθώς και οι βίαιες συγκρούσεις στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ,⁶ από το τέλος της

6. Το Ναγκόρνο-Καραμπάχ είναι περιοχή του Νοτίου Καυκάσου. Ενώ διεθνώς αναγνωρίζεται ως μέρος του Αζερμπαϊτζάν, το καθεστώς του, ως

δεκαετίας του 1980 μέχρι τα μέσα εκείνης του 1990, βάθυναν τη δυσπιστία των Αρμενίων έναντι των Τούρκων (και έναντι των Αζέρων που συχνά ταυτίζονται με τους Τούρκους στην αρμενική εθνική συνείδηση εξαιτίας της εθνοτικής και γλωσσικής τους συγγένειας). Το αποτέλεσμα είναι ότι η Τουρκία δεν γίνεται δεκτή ως συνομιλήτριά από την Αρμενία. Οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών είναι κάτι παραπάνω από παγωμένες, ενώ ακόμη και οι απόπειρες για διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας για τη γενοκτονία έχουν αποτύχει.

Τι είναι γενοκτονία; Η ευρωπαϊκή πρόσληψη των γεγονότων του 1915

Για τις περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, για ποικίλους λόγους, η επίσημη αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας εκ μέρους της Τουρκίας θεωρείται ουσιώδης όρος για την προσχώρησή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο κατάλογος των ευρωπαϊκών κρατών που έχουν αναγνωρίσει επίσημα την γενοκτονία, μεταξύ των οποίων η Γαλλία, το Βέλγιο, η Ιταλία και η Ολλανδία, είναι μακρύς,⁷ κάτι που κάνει εμφανή τη σημασία που της αποδίδεται.⁸ Σε επίσημες δηλώσεις διαφόρων κρατών και ιδιαίτερα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου επισημαίνεται πως, μολονότι δεν αποτελεί επίσημη προϋπόθεση για την προσχώρηση στην Ε.Ε., θεωρείται ουσιώδης όρος. Το 2000, ο σουηδός υπουργός Εξωτερικών δήλωνε:

τμήμα του Αζερμπαϊτζάν, της Αρμενίας ή ως ανεξάρτητου κράτους, παραμένει αμφισβητούμενο. Σύμφωνα με όλες τις αναφορές κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων το Αζερμπαϊτζάν έλαβε σημαντική στρατιωτική βοήθεια από την Τουρκία.

7. Για τον κατάλογο των ευρωπαϊκών κρατών που αναγνωρίζουν επίσημα τη γενοκτονία βλ. Armenian Genocide Blog 2010.

8. Για τις μη ευρωπαϊκές χώρες που έχουν αναγνωρίσει τη γενοκτονία, ανάμεσα στις οποίες οι Αυστραλία, Καναδάς, Αργεντινή, Λίβανος, ΗΠΑ, Ουρουγουάη, Χιλή, Βενεζουέλα, βλ. Armenian National Committee of America 2012.

Είναι σημαντική και αναγκαία μια επίσημη δήλωση για την αναγνώριση της γενοκτονίας των Αρμενίων... Η Διαρκής Επιτροπή [Εξωτερικών Υποθέσεων] φρονεί πως όσο περισσότερη ειλικρίνεια επιδεικνύει η Τουρκία τόσο θα ενδυναμώνεται η δημοκρατική της ταυτότητα... Έχει μεγάλη σημασία να επιτευχθεί όλο και μεγαλύτερη ευρύτητα και ιστορική κατανόηση των γεγονότων του 1915 και όσων επακολούθησαν (Armenian National Institute 2000).

Μολονότι σύμφωνα με τη δήλωση αυτή η επίσημη αναγνώριση δεν θεωρείται άμεση προϋπόθεση για την προσχώρηση στην Ε.Ε., τονίζεται πως η αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας από τις τουρκικές αρχές είναι απαραίτητη για τη διατήρηση μιας ανοιχτής (περισσότερο διαφανούς) και 'ισχυρής' δημοκρατίας στην Τουρκία, καθώς οι δημοκρατικές αξίες και η διαφάνεια αποτελούν θεμελιώδεις αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Union 2012).

Το 2006 η περιφερειακή κυβέρνηση της Ουαλλίας εξέδωσε ανακοίνωση που ζητούσε

από την κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου να απαιτήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση να αποδεχθεί την επίσημη αναγνώριση της γενοκτονίας των Ασσυρίων και των Αρμενίων το 1915 ως μία από τις προϋποθέσεις για την ένταξη της Τουρκίας (Armenian National Institute 2006).

Η κυβέρνηση της Ουαλλίας αναφέρεται ευθέως στην αναγνώριση ως ουσιώδη προϋπόθεση για την προσχώρηση της Τουρκίας και ενθαρρύνει την Ε.Ε. να την υιοθετήσει ως επίσημη προϋπόθεση.

Δεν είναι μονάχα η πληθώρα των κρατών που καλούν την Τουρκία να αναγνωρίσει την αρμενική γενοκτονία (θεωρώντας την κάποια από αυτά προϋπόθεση για την ένταξη)· και τα ίδια τα ευρωπαϊκά όργανα επισημαίνουν τη σημασία της αναγνώρισής της. Το 2006 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δήλωνε:

Τα μέλη του Κοινοβουλίου υπογραμμίζουν πως, μολονότι η αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας τυπικά δεν αποτελεί ένα

από τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, είναι απαραίτητο για μια χώρα που βρίσκεται σε διαδικασία ένταξης να συμφιλιωθεί και να αναγνωρίσει το παρελθόν της (European Parliament 2006).

Το Ευρωκοινοβούλιο όπως και πολλά ευρωπαϊκά κράτη επαναλαμβάνει ότι η αναγνώριση αποτελεί ευκαιρία, αν και όχι επισήμως απαραίτητη, προϋπόθεση για την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε. Παρόλα αυτά, με δεδομένη την επίσημη αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας από πολλά κράτη-μέλη και την ανάγκη της Τουρκίας να διασφαλίσει την υποστήριξή τους προκειμένου να έχει ελπίδες να επιτύχει την ένταξη, η απροθυμία της Άγκυρας να αναγνωρίσει τα γεγονότα του 1915 ως γενοκτονία αποτελεί τροχοπέδη στην υποστήριξή τους προς την Τουρκία και κατά συνέπεια εμπόδιο στην ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Αναγνώριση της γενοκτονίας: η αρμενική πλευρά

Πέρα από τα ηθικού χαρακτήρα επιχειρήματα εσωτερικοί και εξωτερικοί πολιτικοί παράγοντες μπορούν να μας βοηθήσουν να ερμηνεύσουμε τη συμπεριφορά της αρμενικής κυβέρνησης. Η αναθέρμανση του ζητήματος της γενοκτονίας μπορεί να εμπεδώσει την κοινωνική συνοχή, η οποία διαταράχτηκε από τη νίκη στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ εξαιτίας της οικονομικής, δημογραφικής και πολιτικής κρίσης (Mammadov 2011) που γνώρισε η Αρμενία αμέσως μετά τη σύγκρουση.

Η συνεχής διατήρηση αντιτουρκικών (καθώς και αντιαζερικών) συναισθημάτων δημιουργεί τα υψηλά επίπεδα κοινωνικής συνοχής που είναι απαραίτητα σε περίπτωση μιας νέας ένοπλης σύγκρουσης. Η κοινωνική συνοχή εξαρτάται όμως από τη δημιουργία και τη διαρκή παρουσία της εικόνας ενός κοινού εχθρού. Με αυτήν την έννοια η αρμενική νίκη και μαζί της η υποχώρηση της άμεσης εχθρικής απειλής αποδυνάμωσε κάπως την αλληλεγγύη μεταξύ των Αρμενίων. Επιπλέον μερικοί Αρμένιοι διανοούμενοι παραδέχονται ότι 'αν τότε [στις αρχές

της δεκαετίας του 1990] η Τουρκία είχε αναγνωρίσει την ευθύνη της για την καταστροφή των Αρμενίων της Ανατολίας, η διαμάχη για το Καραμπάχ ίσως να είχε επιλυθεί με ειρηνικό τρόπο' (Cheteryan 2010). Οι διανοούμενοι αυτοί επιχειρούν να συσχετίσουν τα γεγονότα του 1915 με τη διαμάχη στο Ναγκόρνο Καραμπάχ, συσχέτιση που τοποθετεί την Τουρκία στη θέση του ανταγωνιστή, ενδυναμώνοντας έτσι τα αντιτουρκικά αισθήματα. Αντιαξερικά και αντιτουρκικά αισθήματα είναι εμφανή και στις επίσημες δηλώσεις της αρμενικής κυβέρνησης. Ο υπουργός Εξωτερικών της Αρμενίας δήλωνε το 2012:

Το Αζερμπαϊτζάν, διαστρέφοντας τη φύση και τα βασικά αίτια της διαμάχης [...] συνεχίζει να δαπανά χρήματα που προέρχονται από τα πετρελαϊκά κέρδη προκειμένου να ενισχύσει τον στρατιωτικό του προϋπολογισμό και να προμηθευθεί μεγάλες ποσότητες επιθετικού οπλισμού, παραβιάζοντας κατάφωρα μια σειρά συμφωνιών και υποχρεώσεων του στον τομέα της ασφάλειας και στον πολιτικο-στρατιωτικό τομέα [...] Οι προσπάθειες του Αζερμπαϊτζάν να επιτύχει μονομερώς παραχωρήσεις με την απειλή χρήσης βίας συνεχίζουν να αποτελούν το κυριότερο εμπόδιο για την επίλυση των διμερών διαφορών μέσω διαπραγματεύσεων [...] Το Αζερμπαϊτζάν αρνείται να αποκαταστήσει διπλωματικές σχέσεις και σχέσεις καλής γειτονίας με την Αρμενία (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia 2012b).

Η επικριτική αυτή δήλωση κατά του Αζερμπαϊτζάν υπογραμμίζει την επίσημη αρμενική θέση ότι ο κίνδυνος ένοπλης σύγκρουσης είναι υπαρκτός. Η αντίληψη αυτή περί απειλής ενδυναμώνει την εικόνα του Αζερμπαϊτζάν ως κοινού εχθρού, ενώ η έντονη εχθρότητα απέναντί του ενισχύει και τα αρνητικά αισθήματα έναντι της Τουρκίας, η οποία υποστήριζε το Αζερμπαϊτζάν στη διαμάχη για το Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Επιπλέον η εικόνα της Τουρκίας ως κοινού εχθρού ενισχύεται και από τις απόπειρες σύνδεσης της αρμενικής γενοκτονίας και της σύγκρουσης στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ.

Το αρμενικό υπουργείο Εξωτερικών ισχυρίζεται ακόμη ότι 'από το 1991 έχουν γίνει απόπειρες εξομάλυνσης των διμερών

σχέσεων, οι οποίες οδηγήθηκαν σε αποτυχία εξαιτίας της τουρκικής στάσης' (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia 2012a). Και οι δύο αυτές δηλώσεις δείχνουν ότι η στάση της επίσημης Αρμενίας απέναντι στο Αζερμπαϊτζάν και την Τουρκία είναι ψυχρή και ότι θεωρεί υπεύθυνες για τη στασιμότητα των διπλωματικών σχέσεων αποκλειστικά αυτές τις δύο χώρες. Τα αντιτουρκικά συναισθήματα εξαιτίας της αρμενικής γενοκτονίας ενισχύονται από το ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Η κοινωνική συνοχή είναι κρίσιμος παράγοντας, καθώς χωρίς τη συσπείρωση ενάντια σε έναν κοινό εχθρό οι πιθανότητες νίκης σε μια ενδεχόμενη ένοπλη σύγκρουση και η διαμόρφωση αξιόπιστης αποτρεπτικής πολιτικής ελαχιστοποιούνται. Επιπλέον η εικόνα του εχθρού πρέπει να συσπειρώνει τους Αρμένιους τόσο στο εσωτερικό όσο και στη διασπορά, αφού στο εξωτερικό ζουν διπλάσιοι Αρμένιοι απ' όσους στην ίδια την Αρμενία. Οι απόδημοι λόγω του σημαντικού αριθμού τους μετατρέπονται σε κρίσιμο παράγοντα εθνικής ενότητας και κατά κάποιον τρόπο σε πανίσχυρο εργαλείο της Αρμενικής Δημοκρατίας στον αγώνα της για την αναγνώριση της γενοκτονίας, που αποτελεί ιδιαίτερα σημαντικό πεδίο συσπείρωσης των Αρμενίων. Οι αρμενικές κοινότητες στο εξωτερικό διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο, καθώς άσκησαν και συνεχίζουν να ασκούν πίεση στις κατά τόπους κυβερνήσεις να αναγνωρίσουν τη γενοκτονία και να πιάσουν την Τουρκία να κάνει το ίδιο (Armenian National Committee 2012).

Περαιτέρω ένα τμήμα αρμενίων πολιτικών και διανοουμένων τόσο εντός όσο και εκτός της χώρας θεωρούν ότι το τραύμα της γενοκτονίας, η μνήμη και ο αγώνας για ιστορική δικαίωση, που αποτελούν κεντρικά στοιχεία του αρμενικού εθνικισμού, θα επιβραδύνουν τη διαδικασία αφομοίωσης των νέων γενεών της διασποράς στις χώρες στις οποίες ζουν και θα ενισχύσουν τα αισθήματα αλληλεγγύης και ταύτισης με τη μητέρα πατρίδα. Μελετητές εκτιμούν πως 'η γενοκτονική εμπειρία των Αρμενίων, το να σε μισούν έως θανάτου, έχει μετατραπεί στη θεμελιακή εμπειρία που προσδιορίζει και ενώνει σήμερα όλους τους Αρμένιους στη διασπορά και σε έναν βαθμό

ακόμη και στην ίδια την Αρμενία' (Papazian 2004). Κατά την απονομή του ετήσιου βραβείου 'Διακεκριμένης συμβολής στη διατήρηση της αρμενικής ταυτότητας' ο αρμένιος υπουργός Διασποράς δήλωνε ότι:

Μελετώντας και μαθαίνοντας γι' αυτά τα δεινά και τις δοκιμασίες [...] οι νέοι διαμορφώνουν από μόνοι τους την αντίληψή τους για τον κόσμο και το σύστημα αξιών τους. Κάθε νέος βλέπει την πατρίδα με τον δικό του τρόπο και οι μελέτες αυτές παρέχουν στους νέους μια θαυμάσια ευκαιρία να γνωρίσουν την πατρίδα μέσα από τα δικά τους μάτια (Mutafyan 2011).

Η δήλωση αυτή υπονοεί ότι τα δεινά που αντιμετώπισε ο αρμενικός λαός, ανάμεσά τους και η γενοκτονία, αποτελούν το κύριο ενοποιητικό του στοιχείο. Αν και σημειώνει ότι κάθε νέος αποδίδει τη δική του σημασία στην πατρίδα, η χρήση του όρου 'πατρίδα', αντί για 'Αρμενία', προκειμένου να αναφερθεί στο αρμενικό κράτος, συνδέει άρρηκτα τους αρμένιους της Αρμενίας και εκείνους της διασποράς. Η Bakalian στη μελέτη της (1993) καταλήγει σημειώνοντας ότι 'ακόμη και τα δισέγγονα της γενιάς των μεταναστών διατηρούν σε υψηλά ποσοστά την αρμενική ταυτότητα, ιδιαίτερα υπερήφανα για την κληρονομιά των προγόνων τους, και μια ισχυρή αίσθηση του "εμείς", της αρμενικότητας'.

Αυτή η πολιτική ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής είχε ως συνέπεια την όλο και μεγαλύτερη οικονομική στήριξη της Αρμενικής Δημοκρατίας από τις αρμενικές κοινότητες του εξωτερικού. Η επιρροή των πανίσχυρων αρμενικών ομάδων πίεσης, που κυρίως εστιάζονται στο ζήτημα της αναγνώρισης της γενοκτονίας, ενίσχυσε τον ρόλο της αρμενικής διασποράς στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της Αρμενίας.⁹ Οι κοινό-

9. Ακριβώς λόγω της ισχυρής πίεσης της αρμενικής διασποράς από το 1998 και πέρα έχουν αναγνωρίσει τη γενοκτονία οι εξής χώρες: Βέλγιο (1998), Γαλλία (1998), Σουηδία (2000), Λίβανος (2000), Ιταλία (2000), Καναδάς (2002), Αργεντινή (2003), Ελβετία (2003), Ουρουγουάη (2004), Σλοβακία (2004), Ολλανδία (2004) και άλλες. Περισσότερες πληροφορίες παρέχονται στην ιστοσελίδα του αρμενικού υπουργείου Εξωτερικών: http://www.mfa.am/fr/genocide/current_status.html.

τητες των αποδήμων στηρίζουν τις θέσεις της κυβέρνησης στο ζήτημα της γενοκτονίας, ενώ η διαμάχη για το Καραμπάχ λειτουργεί σε έναν βαθμό νομιμοποιητικά για τις κυβερνητικές ελίτ γύρω από τον πρόεδρο Serzh Sargsyan (πολλοί από τους συνεργάτες του οποίου έχουν εμπλακεί σε βρόμικες υποθέσεις, αλλά παραμένουν στη θέση τους) και αποθαρρυντικά για κάθε αντιπολιτευτική κίνηση.

Τέλος οι αρμένιοι διανοούμενοι (και κάποιοι πολιτικοί) υποστηρίζουν την αναγνώριση της γενοκτονίας ως πρώτο βήμα είτε για οικονομικές αποζημιώσεις είτε για τη διεκδίκηση των εδαφών της Δυτικής Αρμενίας σε περίπτωση κατάρρευσης της Τουρκίας εξαιτίας της κλιμάκωσης της τουρκοκουρδικής έντασης. Η αναγνώριση της γενοκτονίας είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τις αποζημιώσεις των αρμενικών περιουσιών που κατασχέθηκαν ή χάθηκαν κατά τη διάρκεια των γεγονότων του 1915 (Bedrosyan 2011). Η αρμενική πλευρά ισχυρίζεται ότι 'η επίσημη αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας είναι όρος εκ των ων ουκ άνευ για την αποκατάσταση της δικαιοσύνης' (Asbarez 2012). Κάποιοι όμως θα μπορούσαν να ισχυριστούν πως ακριβώς ο φόβος των οικονομικών και εδαφικών απωλειών είναι ένας παράγοντας που αποτρέπει την Τουρκία να προχωρήσει σε κάτι τέτοιο (Yacoubian 2010).

Πέρα από τα οικονομικά κίνητρα η αρμενική απαίτηση για διεθνή αναγνώριση των σφαγών του 1915 ως γενοκτονίας ενέχει και μια σημαντική διεθνή πολιτική πτυχή. Η επιστροφή των ιστορικών αρμενικών εδαφών (της λεγόμενης Δυτικής Αρμενίας), τα οποία αποτελούν σήμερα τμήμα της ανατολικής Τουρκίας, επανέρχεται στο προσκήνιο όλο και συχνότερα τα τελευταία χρόνια λόγω, όπως αναφέρθηκε, του ενδεχομένου διάλυσης της Τουρκικής Δημοκρατίας, εξαιτίας του αυξανόμενου ανταγωνισμού Τούρκων και Κούρδων. Δημοσιογραφικές πηγές επισημαίνουν την 'κλιμάκωση των συγκρούσεων μεταξύ της Τουρκίας και των κούρδων αυτονομιστών του PKK' (Turgut 2011), συγκρούσεις οι οποίες μπορεί να οξυνθούν περαιτέρω, εάν ο διαρκώς αυξανόμενος κουρδικός πληθυσμός φτάσει αριθμητικά τον τουρκικό. Με δεδομένες τις σημερινές δημογραφικές τάσεις κάτι

τέτοιο μπορεί να συμβεί μέσα σε διάστημα δύο γενεών. Ο κουρδικός εθνικισμός αλλά και το αυτονομιστικό κίνημα ενισχύονται στην Τουρκία υπό την επίδραση της ημιανεξάρτητης κουρδικής οντότητας στο βόρειο Ιράκ και της πίεσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Άγκυρα να αναγνωρίσει τα εθνοτικά και γλωσσικά δικαιώματα των Κούρδων. Με αυτά τα δεδομένα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις το ενδεχόμενο διάλυσης της Τουρκίας μπορεί να μην είναι και τόσο παράλογο.¹⁰

Αρνηση της γενοκτονίας: η τουρκική πλευρά

Όπως προαναφέρθηκε, ο διάλογος για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. έχει φέρει για μία ακόμη φορά την αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας στην επικαιρότητα. Κάποιες χώρες την έχουν αναγνωρίσει επισήμως· κάποιες άλλες διστάζουν ή αρνούνται να το κάνουν. Το ανεπίλυτο ‘οθωμανικό παρελθόν’ που σχετίζεται με τη μοίρα των αρμενικών πληθυσμών αποτελεί εμπόδιο στον δρόμο προς την ένταξη. Κάθε δημόσια αναφορά στην αρμενική γενοκτονία στην Τουρκία θεωρείται ‘απόπειρα προσβολής της τουρκικής εθνικής ταυτότητας’ και τιμωρείται με φυλάκιση, σύμφωνα με το γνωστό άρθρο 301 του ποινικού κώδικα.

Κομβική θέση στον διάλογο για την αναγνώριση κατέχουν οι διαφωνίες σχετικά με τον ίδιο τον ορισμό της γενοκτονίας, καθώς και το κατά πόσον μπορεί αυτός να ισχύσει για τα γεγονότα του 1915. ‘Το ερώτημα είναι αν η τουρκική κυβέρνηση εξεδήλωσε την πρόθεση με λόγια ή με έργα για τη διάπραξη ωμοτήτων εναντίον του αρμενικού πληθυσμού που σήμερα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν γενοκτονία’ (Yacoubian 2010). Δεν υπάρχει ένας καθολικά αποδεκτός επιστημονικός ορισμός της γενοκτονίας —ο όρος επινόηθηκε το 1944 από τον Raphael Lemkin (Martin 1981)· ο νομικός ορισμός της καθιερώθηκε το 1948 από τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την πρόλη-

10. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Souleimanov 2006a.

ψη και καταστολή του εγκλήματος της γενοκτονίας όπου περιγράφεται ως πράξη:

ενεργουμένη με την πρόθεσιν ολικής ή μερικής καταστροφής ομάδος, εθνικής, εθνολογικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ως τοιαύτης: α) Φόνος των μελών της ομάδος. β) Σοβαρά βλάβη της σωματικής ή διανοητικής ακεραιότητας των μελών της ομάδος. γ) Εκ προθέσεως υποβολή της ομάδος εις συνθήκας διαβιώσεως δυναμένης να επιφέρωσιν την πλήρη ή την μερικήν σωματικήν καταστροφήν αυτής. δ) Μέτρα αποβλέποντα εις την παρεμπόδισιν των γεννήσεων εις τους κόλπους ωρισμένης ομάδος. ε) Αναγκαστική μεταφορά παιδών μιας ομάδος εις ετέραν ομάδα (UN 1948).

Στην Τουρκία είναι διαδεδομένη η αντίληψη ότι ο νομικός ορισμός της γενοκτονίας διαμορφώθηκε μετά τα γεγονότα του 1915, συνεπώς δεν μπορεί να έχει αναδρομική εφαρμογή. Το επιχείρημα αυτό στηρίζεται συχνά στη γνωμοδότηση του Διεθνούς Κέντρου Μεταβατικής Δικαιοσύνης, που αποφαίνεται πως:

Το διεθνές δίκαιο απαγορεύει την αναδρομική ισχύ των συνθηκών, εκτός εάν προκύπτει διαφορετική πρόθεση από την ίδια τη συνθήκη ή με άλλο τρόπο. Η Σύμβαση περί γενοκτονίας δεν περιέχει πρόβλεψη που να επιβάλλει την αναδρομική της ισχύ (ICTJ 2002).

Επιπλέον, σύμφωνα με άλλες πηγές, η διάταξη της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών περί της 'προθέσεως καταστροφής' δεν μπορεί να αποδειχθεί στην περίπτωση των γεγονότων του 1915. Ο πρώην υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Mümtaz Soysal έχει δηλώσει:

Αυτός ο βασικός χαρακτηρισμός [πρόθεση καταστροφής] επιτρέπει τη διαφοροποίηση της γενοκτονίας από άλλες μορφές ανθρωποκτονιών, οι οποίες στηρίζονται σε διαφορετικά κίνητρα, όπως στην περίπτωση πολέμων, εξεγέρσεων κ.λπ. [...] πρέπει κανείς να ερευνήσει αντικειμενικά τα γεγονότα προκειμένου να αποδείξει την ύπαρξη μιας τέτοιας πρόθεσης, ακόμη και υπόρρητης [...] η τραγωδία αυτή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί γενοκτονία διότι δεν διαθέτει το θεμελιώδες γνώρισμά της, που

είναι η πρόθεση καταστροφής της αρμενικής εθνοτικής ομάδας ως τέτοιας. Είναι ένα πολεμικό γεγονός, που αποφασίστηκε μέσα σε συνθήκες ένοπλης σύγκρουσης, στους κόλπους μιας καταρρέουσας αυτοκρατορίας που μαστιζόταν από αναρχία και αταξία. Η εκτόπιση του αρμενικού στοιχείου είχε προφανώς συνέπειες που με μια πρώτη ματιά μπορεί να φαίνεται ότι πληρούν τις προϋποθέσεις που θέτει η Σύμβαση του 1948 (Soysal 1985).

Ο Soysal θεωρεί λοιπόν ότι, ενώ μπορεί να σημειώθηκαν θάνατοι εξαιτίας των εκτοπίσεων είτε λόγω της ανευθυνότητας κάποιων μονάδων του τουρκικού στρατού είτε λόγω των ακραίων κλιματολογικών συνθηκών, δεν υπήρξε συντεταγμένη ‘πρόθεση’ καταστροφής του αρμενικού πληθυσμού.

Οι πιέσεις για την αναγνώριση της γενοκτονίας ιδιαίτερα εκ μέρους κάποιων κρατών-μελών της Ε.Ε. αντιμετωπίζονται κυρίως αρνητικά, ως ένα επιπλέον τεχνητό εμπόδιο που θέτουν οι εχθροί της Τουρκίας στην ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο τούρκος ιστορικός Taner Akcam σχολίασε πως ‘υπάρχουν δυνάμεις που επιδιώκουν διαρκώς να μας διαλύσουν και να μας καταστρέψουν, συνεπώς είναι αναγκαίο να υπερασπίσουμε το κράτος απέναντι σε έναν παρόμοιο κίνδυνο’ (Akcam 2004: 230). Αυτή η αντίληψη, που συχνά χαρακτηρίζεται ‘σύνδρομο των Σεβρών’, αναφέρεται στην απειλή ότι ‘ξένες κυβερνήσεις επιχειρούν διαρκώς να καταλάβουν τουρκικά εδάφη, εκμεταλλευόμενες τις εθνοτικές διαφορές όποτε αυτό είναι δυνατόν’ (Hale 2000: 1). Μελετητές τονίζουν ότι η αντίληψη αυτή έχει διαδραματίσει καίριο ρόλο στην τουρκική εξωτερική πολιτική (Jung 2003). Με αυτή τη λογική απάντησε η Τουρκία στην υιοθέτηση του πρόσφατου νόμου από τη Γαλλία. Ο Ερντογάν δήλωσε πως ο νόμος αυτός αντιπροσωπεύει ‘μια πολιτική βασισμένη στον ρατσισμό, τις διακρίσεις και την ξενοφοβία [...] και προκαλεί ανησυχίες όχι μονάχα στη Γαλλία αλλά και σε ολόκληρη την Ευρώπη’ (Chrisafis & Hopkins 2011). Σε πρόσφατη επίσημη δήλωση τονιζόταν ότι ‘η Τουρκία είναι αποφασισμένη να προβεί σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες ενάντια σε αυτήν την άδικη απόφαση, η οποία περιφρονεί βασικές ανθρωπιστικές αξίες,

αλλά και τη συνείδηση της κοινής γνώμης' (Xinhua News 2012). Το ζήτημα της αναγνώρισης της αρμενικής γενοκτονίας είναι συνεπώς καθοριστικό για την πρόσληψη στην Τουρκία της διχοτομίας 'εμείς'/ 'αυτοί'. Όπως προαναφέρθηκε, μολοντί η αναγνώριση δεν αποτελεί επίσημη προϋπόθεση για την ένταξη στην Ε.Ε., υποστηρίζεται ευρέως από τα κράτη-μέλη, κάτι που δημιουργεί στην Άγκυρα την πεποίθηση ότι το ζήτημα αυτό αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για την ενδεχόμενη ένταξη της χώρας. Έτσι η πρόσφατη υιοθέτηση του σχετικού νόμου στη Γαλλία, σε συνδυασμό με την άρνηση της Τουρκίας να αναγνωρίσει ως γενοκτονία τα γεγονότα του 1915, όχι μονάχα δημιουργεί εντάσεις με τα κράτη που αναγνωρίζουν τη γενοκτονία, ανάμεσά τους και πολλά μέλη της Ε.Ε., αλλά επιπλέον ενδυναμώνει την τουρκική πεποίθηση ότι το ζήτημα αυτό χρησιμοποιείται προκειμένου να εμποδίσει τις προοπτικές ένταξής της στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ακόμη η έλλειψη ενημέρωσης, λόγω αυτολογοκρισίας αλλά και ενός γενικότερου δισταγμού να παρουσιαστούν ή να αναγνωριστούν γεγονότα που δεν απηχούν τις επίσημες θέσεις,¹¹ επηρεάζει καθοριστικά τις απόψεις της τουρκικής κοινής γνώμης για τις σφαγές των Αρμενίων στις αρχές του 20ού αιώνα. Επιπροσθέτως το άρθρο 301 του τουρκικού ποινικού κώδικα, πριν από την τροποποίησή του το 2008, τιμωρούσε την υποστήριξη της αναγνώρισης ως προσβολή της 'τουρκικής ταυτότητας' (Lea 2006). Όμως πέρα από τα νομικά εμπόδια η άρνηση αναγνώρισης παραμένει η επίσημη θέση της Άγκυρας. Σε μια πρόσφατη δήλωση τονιζόταν ότι 'θα συνεχίσουμε να ασκούμε το δικαίωμα να υπερασπιζόμαστε νόμιμα τον εαυτό μας απέναντι σε άδικες κατηγορίες' (The Telegraph 2012).

Ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας είναι η θέση των ανώτατων αξιωματικών, που δεν ανέχονται την προσβολή του στρατού, θεματοφύλακα του κοσμικού χαρακτήρα του τουρκικού κράτους. Τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε μια σοβαρή αναζωπύρωση του εθνικισμού στη χώρα. Η απόρριψη της 'αρμενικής

11. Για περισσότερα βλ. Maksudyan 2009.

ψευδολογίας', όπως αποκαλείται η γενοκτονία στους κύκλους της Δεξιάς, μετατρέπεται σταδιακά σε κομμάτι της σύγχρονης τουρκικής ταυτότητας. Ο τουρκικός στρατός αποδυναμώθηκε σε σημαντικό βαθμό από το AKP, που χρησιμοποίησε σύμφωνα με αρκετές πηγές τις έρευνες για την υπόθεση Ergenekon ως εργαλείο για την αποδυνάμωση κάθε είδους αντιπολίτευσης (Berlinski 2008). Στο πλαίσιο των ερευνών αυτών φυλακίστηκαν καθηγητές, δημοσιογράφοι και αξιωματικοί του στρατού, κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται μόνο για αποδυνάμωση της επιρροής του στρατού αλλά για μια διαδικασία εξουδετέρωσης της αντιπολίτευσης και ενίσχυσης της εθνικιστικής Δεξιάς, που είναι αντίθετη στην αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας.

Επιπλέον η απόρριψη της επιδιωκόμενης ένταξης στην Ε.Ε. είναι πολύ πιθανόν ότι θα εισπραχθεί ως αποτυχία της φιλοδυτικής κληρονομιάς του ιδρυτή της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας, του Mustafa Kemal Atatürk. Η Τουρκία που τυπικά έχει στραφεί προς τη Δύση από τη δεκαετία του 1920, υπέβαλε αίτηση ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1987. Η υποψηφιότητά της όμως έγινε αποδεκτή πολύ αργότερα, το 1999, ενώ οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν έξι χρόνια μετά. Το πιθανότερο είναι ότι ο τουρκικός λαός θα θεωρήσει υπεύθυνη τη σημερινή κυβέρνηση για μια ενδεχόμενη απόρριψη εκ μέρους της Ε.Ε. Η αποτυχία του 'ευρωπαϊκού προγράμματος' της Τουρκίας μπορεί μακροπρόθεσμα να υποβαθμίσει τον ρόλο του κεμαλισμού ως κρατικής ιδεολογίας και του εκδυτικισμού, πρωταρχικού στόχου των κεμαλιστών από τη δεκαετία του 1920. Ο στρατός για τους κεμαλιστές θεωρείται το κατεξοχήν αξιόπιστο εργαλείο του κράτους, συνεπώς η αναγνώριση των γεγονότων του 1915 ως γενοκτονίας, αναγνώριση η οποία θα έπληττε αυτόν τον θεσμό, θεωρείται απαράδεκτη για έναν επιπλέον λόγο: οι στρατιωτικές αρχές αποτελούν τον σημαντικότερο αντίπαλο παρόμοιας απόφασης. Η μείωση της επιρροής του κεμαλισμού και του στρατού στην τουρκική κοινωνία πιθανόν να έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της επιρροής των ακροδεξιών και των ισλαμιστικών ομάδων, κάτι που θα μπορούσε να οδηγήσει

σε αλλαγή του χαρακτήρα του πολιτεύματος. Το πολιτικό Ισλάμ έχει ήδη καταφέρει να αναβαθμίσει τον ρόλο του στην τουρκική κοινωνία χάρη στην αυξανόμενη επιρροή του AKP.¹²

Η σημερινή τουρκική κυβέρνηση δεν έχει ενιαία επίσημη θέση για το Αρμενικό Ζήτημα, που έχει βρεθεί στο επίκεντρο του δημόσιου διαλόγου εξαιτίας της πίεσης της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης. Η κυρίαρχη άποψη στην Τουρκία είναι πως τα συμβάντα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου πρέπει να αντιμετωπίζονται αποκλειστικά ως εκτόπιση του αρμενικού πληθυσμού, ο οποίος συνεργάστηκε με τους Ρώσους όταν εκείνοι εισέβαλαν στα εδάφη της Ανατολίας. Μετά την κήρυξη του πολέμου από τη Ρωσία εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οργάνωση Dashnak ανακοίνωσε:

Χωρίς τον παραμικρό δισταγμό οι Αρμένιοι πήραν θέση στο πλευρό των δυνάμεων της Entente, έθεσαν όλες τους τις δυνάμεις υπό τις διαταγές της Ρωσίας και σχηματίζουν τάγματα εθελοντών (Armenian Genocide Facts 2012).

Η αρμενική συνεργασία με τις ρωσικές δυνάμεις, όπως αναφέρεται στην ανακοίνωση της Dashnak, υπήρξε και συνεχίζει να αποτελεί βασικό στοιχείο της τουρκικής επιχειρηματολογίας ότι 'τα μέτρα που ελήφθησαν σχετικά με τους Αρμένιους στην ανατολική Ανατολία ήταν αποκλειστικά η μετακίνησή τους σε άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας για λόγους ασφαλείας' (Armenian Issue 2001). Σύμφωνα με τούρκους επισήμους οι εκτοπίσεις ήταν ένα αναγκαίο στρατιωτικό μέτρο, αποκλειστικά εσωτερικό ζήτημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η τουρκική πλευρά παραδέχεται ότι δεκάδες χιλιάδες Αρμένιοι εξοντώθηκαν (διάφορες εκθέσεις αναφέρονται σε αριθμό που φτάνει τις 300.000), παρόλα αυτά αρνείται κατηγορηματικά να αναγνωρίσει ότι αυτό υπήρξε μέρος ενός προμελετημένου σχεδίου εξόντωσης μιας ολόκληρης μειονότητας (κάτι που αποτελεί συστατικό στοιχείο του νομικού ορισμού της γενοκτονίας). Ισχυ-

12. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Souleimanov 2006b.

ρίζονται ότι κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, του λιμού και των επιδημιών της περιόδου 1914-1918 χιλιάδες μουσουλμάνοι έχασαν και εκείνοι τη ζωή τους.¹³ Επιπλέον συχνά χρησιμοποιείται το επίσημο διάταγμα του οθωμανικού υπουργικού συμβουλίου προκειμένου να στηριχθεί το επιχείρημα ότι δεν υπήρξε σκόπιμη, προμελετημένη πρόθεση σφαγής των αρμενικών πληθυσμών:

Κατά τη διάρκεια της μεταφοράς στους νέους τόπους εγκατάστασής τους, οι αρμένιοι κάτοικοι των προαναφερομένων πόλεων και χωριών πρέπει να διευκολυνθούν και να διασφαλιστεί η ζωή και η περιουσία τους.¹⁴

Το έργο μιας σειράς τούρκων διανοουμένων, κυρίως ιστορικών που ζουν στη Δυτική Ευρώπη, οι οποίοι κάνουν λόγο για την ανάγκη επίσημης νομοθετικής αναγνώρισης της γενοκτονίας, κατέχει σήμερα ιδιαίτερα σημαντική θέση στο πλαίσιο του δημόσιου διαλόγου.¹⁵ Όμως η κινητοποίηση των τούρκων διανοούμενων υπέρ της επίσημης αναγνώρισης της αρμενικής γενοκτονίας χαρακτηρίζεται συχνά αντεθνική, προδοτική, αντιτουρκική και παραμένει σε μεγάλο βαθμό κοινωνικά και πολιτικά περιθωριακή, σε αντίθεση με τους τούρκους εθνικιστές που χαίρουν μεγάλης υποστήριξης. Η απόρριψη της αναγνώρισης της

13. Για αναλυτική παρουσίαση των απόψεων της κοινής γνώμης βλ. την ιστοσελίδα *Sözde Ermeni Soykırımı* ('Η υποτιθέμενη αρμενική γενοκτονία'), μια ημιεπίσημη κυβερνητική πρωτοβουλία η οποία περιέχει συνδέσμους και αναφορές σε σειρά πηγών που ισχυρίζονται ότι στην πραγματικότητα γενοκτονία δεν συνέβη ποτέ: <http://www.ermenisorunu.gen.tr/english/intro/index.html>.

14. Decree 1331/163, Μάιος 1915.

15. Ανάμεσά τους οι Orhan Pamuk, Taner Akçam και Fikret Adanır, για να αναφέρουμε μερικούς. Παρεμπιπτόντως ο Orhan Pamuk, τιμημένος με Νομπέλ Λογοτεχνίας το 2006, μνηύθηκε το 2005 για προδοσία από ορισμένους δικηγόρους που ενεργούσαν για λογαριασμό του στρατού, γιατί στα γραπτά του αναγνώριζε την εθνικάθαρση των Αρμενίων κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Πρόσφατα η τουρκική δικαιοσύνη τον απήλαξε από τις κατηγορίες.

γενοκτονίας ενισχύεται από τη συνειδητοποίηση όλο και πιο πολλών τούρκων διανοουμένων ότι 'όσο περισσότερο τα ξένα κοινοβούλια επιμένουν ότι οι πρόγονοί μας διέπραξαν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας τόσο λιγοστεύουν οι πιθανότητες για την Τουρκία να παραδεχτεί μερικές από τις δυσκολότερες στιγμές στην ιστορία της' (Clark 2007). Παρόλα αυτά φιλελεύθεροι τούρκοι μελετητές και κοινωνικοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η ένταξη ή η προοπτική ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να επιτρέψει μια πιο ανοιχτή συζήτηση της αρμενικής τραγωδίας και μια μετα-εθνικιστική στάση απέναντι σε αυτό το κεφάλαιο της ιστορίας.

Συμπεράσματα

Παρά τις προσπάθειες οι τουρκο-αρμενικές σχέσεις δεν στάθηκαν μέχρι σήμερα δυνατόν να βελτιωθούν. Το άνοιγμα των συνόρων και η αποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων ανάμεσα στην Άγκυρα και το Ερεβάν, που αναμενόταν μετά την υπογραφή του Τουρκο-Αρμενικού Πρωτοκόλλου το φθινόπωρο του 2009, δεν πραγματοποιήθηκαν εξαιτίας των δισταγμών και των δύο πλευρών και της πίεσης που άσκησε το Μπακού προς την Τουρκία. Η αναγνώριση της γενοκτονίας από την τουρκική κυβέρνηση παραμένει ένας ανεδαφικός στόχος ο οποίος ενέχει σειρά κινδύνων. Έπειτα από ένα τόσο μεγάλο διάστημα επίμονης άρνησης, ορισμένοι αμφισβητούν αν είναι καν εφικτή η αναγνώριση από οποιαδήποτε τουρκική κυβέρνηση, καθώς κάτι τέτοιο θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως παραχώρηση στα αντιτουρκικά συμφέροντα. Με αυτήν την έννοια η ανατροπή της σημερινής πολιτικής είναι μάλλον αδύνατη. Οποιοδήποτε περαιτέρω βήμα θα εξαρτηθεί από τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία, την πίεση των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη γενικότερη ανάπτυξη των τουρκο-αρμενικών σχέσεων. Στο τέλος είναι πιθανόν η Τουρκία να βρεθεί αναγκασμένη να επιλέξει ανάμεσα σε κέρδη στο διεθνές πεδίο, μέσω της ένταξης στην Ε.Ε., και στη διατήρηση της ισχύος της στο εσωτερικό, μέσα από την άρνηση αναγνώρισης της γενοκτονίας.

Το ζήτημα κατέχει ιδιαίτερα σημαντική θέση στον πολιτικό διάλογο τόσο στην Τουρκία όσο και στην Αρμενία, καθώς σχετίζεται άμεσα με την εθνική ταυτότητα. Η αναγνώριση της γενοκτονίας στην Τουρκία θεωρείται κοινωνικά και πολιτικά απαράδεκτη, ενώ στην Αρμενία αποτελεί παράγοντα ενίσχυσης των σχέσεων ανάμεσα στους Αρμένιους στο εσωτερικό και στη διασπορά. Η υποστήριξη της αναγνώρισης και η συνείδηση των κοινών δεινών του αρμενικού λαού συνιστά ουσιαστικό στοιχείο της αρμενικής εθνικής ταυτότητας, το οποίο συμβάλλει στη διατήρηση υψηλού βαθμού κοινωνικής συνοχής του αρμενικού πληθυσμού τόσο στο εσωτερικό όσο και στη διασπορά —η οποία έχει ζωτική σημασία, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού Αρμενίων που ζουν στο εξωτερικό— και επιτυγχάνεται όχι μονάχα με τη συντήρηση της εικόνας ενός κοινού εχθρού (της Τουρκίας), αλλά και με μια κοινή αντίληψη του ανήκειν στην ‘πατρίδα’ (τη Δημοκρατία της Αρμενίας ή για κάποιους τη λεγόμενη Δυτική Αρμενία). Επιπλέον για ορισμένους αρμένιους πολιτικούς και διανοούμενους η αναγνώριση της γενοκτονίας αντιμετωπίζεται ως μέσο για την ενδεχόμενη επίτευξη οικονομικών και εδαφικών επανορθώσεων, με τη μορφή της επιστροφής κατασχεμένων περιουσιών, αλλά και την πιθανή ανάκτηση της Δυτικής Αρμενίας έπειτα από μια ενδεχόμενη κατάρρευση της Τουρκίας εξαιτίας της κλιμάκωσης της σύγκρουσης ανάμεσα στον τουρκικό και τον κουρδικό πληθυσμό.

Στην Τουρκία η άρνηση επίσημης αναγνώρισης της γενοκτονίας συχνά θεωρείται μία από τις σημαντικότερες αιτίες της αποτυχίας των προσπαθειών ένταξης στην Ε.Ε. Ακόμη η διαρκής υποχώρηση του κεμαλισμού ως κρατικής ιδεολογίας και η μείωση της επιρροής του στρατού στην τουρκική κοινωνία, εξαιτίας τόσο της παρακμής του κεμαλισμού όσο και της αυξανόμενης επιρροής του ΑΚΡ, έχει ενδυναμώσει την εθνικιστική δεξιά και το πολιτικό Ισλάμ που απορρίπτουν με σφοδρότητα μια τέτοια αναγνώριση. Επιπλέον η αντίληψη της κοινής γνώμης στην Τουρκία για τα γεγονότα του 1915 είναι πως συνιστούσαν απλώς μια προσπάθεια εκτόπισης των αρμενικών πληθυσμών για λόγους ασφαλείας, εξαιτίας της συνεργασίας τους με τους

ρώσους εισβολείς. Όμως η πρόσληψη των γεγονότων από τους διανοούμενους στην Τουρκία έχει αλλάξει και όχι μονάχα υποστηρίζουν την αναγνώριση αλλά υποθέτουν πως η ένταξη ή η προσπάθεια ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να οδηγήσει σε έναν περισσότερο ανοιχτό διάλογο στην Τουρκία για τα γεγονότα του 1915 και ενδεχομένως στην αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας.

Μπορεί η Τουρκία να αναθεωρήσει την επίσημη θέση της στο πλαίσιο της προσπάθειάς της να πετύχει την ένταξη στην Ε.Ε. ή μπορεί η ένταξη, χάρη και στις πιέσεις των κρατών-μελών, να οδηγήσει σε μια πιο ανοιχτή συζήτηση στην Τουρκία για την αρμενική τραγωδία; Η απάντηση εξαρτάται από την ενταξιακή πορεία της χώρας. Η ένταση ανάμεσα στο Παρίσι και την Άγκυρα δείχνει ότι το ζήτημα της αναγνώρισης παραμένει ταμπού για την Τουρκία, αλλά και σημαντικός παράγοντας κινητοποίησης για την Αρμενία και την αρμενική διασπορά. Τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο της προσπάθειας επαναπροσέγγισης έχει κάνει την εμφάνισή του ένα κίνημα συμφιλίωσης που υποστηρίζει τη λήθη του παρελθόντος και την επικέντρωση στο μέλλον. Ίσως η λήθη του παρελθόντος και η στροφή προς το μέλλον να συνιστά μια εύλογη λύση για τη βελτίωση των τουρκο-αρμενικών σχέσεων, όμως στη διεθνή σκηνή η απροθυμία της Τουρκίας να αναγνωρίσει την αρμενική τραγωδία ως γενοκτονία συνεχίζει να προκαλεί εντάσεις στις σχέσεις της με αρκετά κράτη, ανάμεσά τους και τη Γαλλία, συνιστώντας ένα ιδεολογικό εμπόδιο στην ενταξιακή της πορεία. Έτσι η αναγνώριση της γενοκτονίας εξακολουθεί να αποτελεί καυτό θέμα τόσο στην Αρμενία όσο και στην Τουρκία. Ενώ οι αντιλήψεις της κοινωνίας στις δύο αυτές χώρες για τα γεγονότα του 1915 και για το ζήτημα της αναγνώρισης διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από εσωτερικές εντάσεις και διαμάχες, το ζήτημα της αναγνώρισης αποτελεί αντικείμενο πολιτικής αντιπαράθεσης και στο διεθνές πεδίο.

Μετάφραση: Σπύρος Κακουριώτης

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Akcam, T. (2004). *From empire to republic: Turkish nationalism and the Armenian genocide*. London: Zed Books.
- Armenian Genocide Blog (2010). 'The White House and State Department have once again shown their fear of Turkey', <http://armeniangenocideblog.wordpress.com/tag/list-of-countries-officially-recognizing-the-armenian-genocide/>.
- Armenian Genocide Facts (2012). 'Armenian Rebellion and the Relocation in 1915', <http://armeniangenocidefacts.com/armenian-rebellion-and-the-relocation-in-1915/>.
- Armenian Issue (2001). 'What is Genocide', <http://www.ermenisorunu.gen.tr/english/intro/genocide.html>.
- Armenian National Committee (2012). 'Welcome to ANCPAC', <http://ancpac.org/>.
- Armenian National Committee of America (2012). 'Genocide Recognition', http://www.anca.org/genocide_resource/recognition.php.
- Armenian National Institute (2000). 'Sweden Parliament Report', http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.165/current_category.7/affirmation_detail.html.
- Armenian National Institute (2006). 'Wales National Assembly Resolution', EDM 1454. http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.370/current_category.158/affirmation_detail.html.
- Asbarez (2012). 'Aram I calls for return of stolen Armenian Churches', <http://asbarez.com/101190/aram-i-calls-for-return-of-stolen-armenian-churches/>.
- Bakalian, A. (1993). *Armenian Americans: from being to feeling Armenian*. London: Transaction Publishers.
- Bedrosyan, R. (2011). 'Special Report: What is Turkey Returning to Armenians', *The Armenian Weekly*, <http://www.armenianweekly.com/2011/08/31/property-return/>.
- Berlinski, C. (2008). 'Ergenekon: Turkey's conspiracy to end them all', *The Week*, 13/11. <http://www.theweek.co.uk/25215/ergenekon-turkey%E2%80%99s>
- Cheteryan, V. (2010). 'Armenian genocide and Turkey: then and now', *Open Democracy*. <http://www.opendemocracy.net/vicken->

- cheterian/armenian-genocide-and-turkey-then-and-now.
- Chrisafis, A. & N. Hopkins (2011). 'Turkey freezes all political relations with France over genocide row', *The Guardian*, 22/12. <http://www.guardian.co.uk/world/2011/dec/22/turkey-france-freeze-relations-over-genocide>.
- Clark, B. (2007). 'Turkey's Armenia dilemma', *BBC News*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6386625.stm>.
- Decree 1331/163, May 1915, Prime Ministry's Archives, Istanbul, Council of Ministers Decrees, Volume 198.
- European Parliament (2006). 'European Parliament critical of slowdown in Turkey's reform process', <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=en&type=IM-PRESS&reference=20060922IPR10896>.
- European Union (2012). 'A more transparent and democratic Europe', http://europa.eu/lisbon_treaty/glance/democracy/index_en.htm.
- Hale, W. (2000). *Turkish foreign policy, 1774-2000*. London: Frank Cass.
- ICTJ (2002). 'The Applicability of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide to Events Which Occurred During the Early Twentieth Century. Legal Analysis Prepared for the International Center for Transitional Justice', <https://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Turkey-Armenian-Reconciliation-2002-English.pdf>
- Jung, D. (2003). 'The Sèvres Syndrome: Turkish Foreign Policy and its Historical Legacies', *American Diplomacy*. http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2003_07-09/jung_sevres/jung_sevres.html.
- Lea, R. (2006). 'In Istanbul, a writer awaits her day in court', *The Guardian*, 24/7. <http://www.guardian.co.uk/books/2006/jul/24/fiction.voicesofprotest>.
- Maksudyan, N. (2009). 'Walls of Silence: Translating the Armenian Genocide into Turkish and Self-Censorship', *Critique*. 37 (4): 635-649.
- Mammadov, G. (2011). 'Nagorno-Karabakh Conflict: Armenia's Victory or Nightmare?', *Foreign Policy Journal*, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/10/13/nagorno-karabakh-conflict-armenias-victory-or-nightmare-2/>.

- Martin, J.J. (1981). 'Raphael Lemkin and the invention of "genocide"', *The Journal of Historical Review*, 2 (1): 19-34.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia (2012a). 'Bilateral relations. Turkey', <http://www.mfa.am/en/country-by-country/tr/>.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia (2012b). 'Nagorno-Karabakh issue', <http://www.mfa.am/en/artsakh/>.
- Morgenthau, H. (1918). *Ambassador Morgenthau's story*. New York: Doubleday.
- Mutafyan, L. (2011). 'Preservation of Armenian Identity is Encouraged', *Hayern Aysor*, <http://hayernaysor.am/en/>
- Papazian, D. (2004 [1995]). 'The Struggle for personal and collective identity: the Ukrainian and Armenian experience in America', <http://www.umd.umich.edu/dept/armenian/papazian/rusyn.html>.
- Souleimanov, E. (2006a). 'The Politics of France's Criminalization of Genocide Denial', *Central Asia - Caucasus Analyst*. <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/11150-analytical-articles-caci-analyst-2006-10-18-art-11150.html>
- Souleimanov, E. (2006b). 'Bezpečnostní aspekty případného vstupu Turecka do EU [The Security Aspects of Turkey's Perspective EU Membership]', *Středoevropský politologický časopis* [Central European Journal of Political Science], VIII (2-3): 298-313.
- Soysal, M. (1985). *Testimony of Professor Mümtaz Soysal, Ankara University* [at the Orly Trial]. Ankara: Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs. <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/ErmeniIddialari/Soysal.pdf>
- Suny, R. G. (1993). *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- The Telegraph* (2012). 'Turkey attacks France over Armenian "genocide" bill', <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/9034755/Turkey-attacks-France-over-Armenian-genocide-bill.html>.
- Turgut, P. (2011). 'Why Turkey's Kurdish conflict is making a worrying comeback', *Time* 19/8. <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2089602,00.html>.
- UN (1948). *United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. <http://www.un.org/millennium/law/iv-1.htm>.

Xinhua News (2012). 'Turkey condemns French Senate's adoption of Armenian "genocide" bill: statement', [http://news.xinhuanet.com/english/world/2012-01/24/c_131375506 .htm](http://news.xinhuanet.com/english/world/2012-01/24/c_131375506.htm)

Yacoubian, G. S. (2010). 'Financial, Territorial, and Moral Reparations for the 1915 Armenian Massacres', *War Crimes, Genocide, & Crimes against Humanity*, 4: 59-98.

ABSTRACT

Emil Souleimanov - Maya Ehrmann

The recognition of the Armenian genocide and its politicization

This article explores the political reasoning behind the recognition or non-recognition of the 1915 events in Armenia as genocide and the effect that this topic has upon present-day Armenian-Turkish relations as well as their relations with other countries. It provides a brief historical overview of the circumstances leading to the events and the repercussions that these events have and continue to have for Armenia and Turkey. The article then discusses the EU perceptions of these events in relation to Turkey's EU accession efforts and the potential consequences of non-recognition for these efforts. It explores the internal discourses in Turkey and Armenia and attempts to unearth the reasons behind the discouragement of genocide recognition in Turkey and the encouragement of genocide recognition in Armenia. It concludes that the issue of genocide recognition (or non-recognition) has long transcended the realm of history and morality: having entered the domain of international politics, it has been shaped by the often contradictory interests of international players.